

ТЕМА: НЕОБХІДНІСТЬ, СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ КРЕДИТУ

Мета: розглянути основні теорії кредиту, стадії та закономірності руху кредиту, економічні межі кредиту та специфіку встановлення кредитних відносин.

План

1. Необхідність кредиту
2. Теорії кредиту
3. Сутність кредиту
4. Основні функції кредиту
5. Принципи кредитування
6. Економічні межі кредиту
7. Розвиток кредитних відносин в Україні

Ключові терміни: теорії кредиту, суть кредиту, кредитні відносини, позичковий капітал, суб'єкт кредиту, об'єкт кредиту, функції кредиту, межа кредиту

Після вивчення цього розділу Ви зможете:

- зрозуміти, як і чому виник кредит, які його сутнісні ознаки;
- розпізнавати кредит серед інших економічних категорій;
- усвідомити закономірності та стадії руху кредиту;
- зрозуміти сутність та відмінності основних теорій кредиту;
- розглянути економічні межі кредиту

1 Необхідність кредиту

Наявність товарного виробництва і грошей об'єктивно зумовлює існування та функціонування кредиту. З розвитком товарного виробництва кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання. Виробництво продуктів як товарів означає, що в процесі відтворення відбувається відрив моменту відчуження товару від одержання грошового еквіваленту відносно відокремлення руху грошової форми вартості від товарної форми, виконання

грошима функції засобу платежу і викликають кредитні відносини. Це відносно відокремлення проявляється в розбіжності у часі руху матеріальних та грошових потоків, які виникають при розподілі, обміні та споживанні сукупного суспільного продукту.

Якщо рух товарних потоків випереджає грошові, то споживачі матеріальних цінностей в момент їх оплати не мають достатніх грошових коштів, що може зупинити нормальний рух процесу відтворення. Коли рух грошових потоків випереджає товарні, то в учасників виробничого процесу нагромаджуються тимчасово вільні грошові кошти, виникає суперечність між безперервним вивільненням грошей у кругообігу коштів і потребою у постійному використанні матеріальних і грошових ресурсів в інтересах прискорення процесу відтворення. Ця суперечність може бути усунута за допомогою кредиту, який дає можливість отримувати позичальникам грошові кошти, потрібні для оплати матеріальних цінностей та послуг, або придбати їх з розстрочкою платежу.

Отже, кредит є об'єктивною вартісною категорією, складовою частиною товарно-грошових відносин, а його необхідність викликана існуванням товарно-грошових відносин.

Неодмінною економічною передумовою існування кредиту є функціонування виробників на засадах комерційного розрахунку. Кредитні відносини між суб'єктами не можуть виникнути, якщо авансовані у виробничу сферу грошові кошти не здійснюють кругообігу, або, якщо той, хто хоче скористатись кредитом, не має постійного доходу.

Вартість, що передається кредитором позичальнику, віддається лише на визначений час, а потім вона повинна бути повернена з виплатою відсотків. Тобто, за кредитною угодою до позичальника переходить у тимчасове користування лише споживча вартість грошей чи речей без зміни їх власника.

Кошти у позичальника мають вивільнитися у розмірі, що забезпечує повернення кредитору не тільки запозиченої вартості, а й відсотків за

користування нею. Без одержання кредитором від позичальника доходу у вигляді відсотку у кредитора не буде зацікавленості позичати гроші.

Варто зазначити, що у ряді випадків кредит може бути повернений кредитує третьою особою - гарантом, поручителем чи страховиком, якщо позичальник неспроможний сам це зробити.

Якщо надана в позику вартість до кредитора не повертається, то кредит втрачає свою економічну сутність.

Потреби в кредитах також виникають у зв'язку з особливостями індивідуального кругообігу коштів госпрозрахункових підприємств та організацій. Ці особливості проявляються у розбіжності в часі між вивільненням з обороту вартості в грошовій формі і авансуванням грошових коштів у новий кругообіг. Зазначені розбіжності при кругообігу фондів окремих підприємств та організацій відбуваються передусім, через сезонність виробництва. Сезонність виробництва зумовлює в одні періоди випереджуюче наростання виробничих затрат порівняно з надходженням грошових коштів і викликає додаткову потребу в коштах. В інші періоди витрати виробництва зменшуються або зовсім припиняються. Відповідно збільшується вихід готової продукції та надходження грошової виручки, частина якої виявляється тимчасово вільною.

Таке чергування зростання додаткових потреб у грошових коштах і створення тимчасово вільних залишків їх на одному й тому ж підприємстві або організації створюють економічну основу для використання кредитів на формування його виробничих фондів і фондів обігу та погашення їх через певний час. У масштабах економіки країни сезонні потреби в додаткових коштах одних галузей народного господарства супроводжуються виникненням вільних коштів в інших галузях, що створює економічну основу для перерозподілу грошових коштів між різними галузями народного господарства за допомогою кредиту.

Розбіжності між надходженням грошових коштів і витрачанням їх виникають і в сфері особистого споживання населення. Вільні грошові кошти

у населення з'являються внаслідок перевищення поточних грошових доходів громадян над поточними витратами і виступають у формі грошових збережень як у готівковій, так і безготівковій формах.

Економічною основою заощаджень є добровільне відкладення населенням грошей на деякий час після задоволення своїх поточних потреб. На певний час припиняється рух вартості, і вона вивільняється з обороту у грошовій формі. Відповідні грошові кошти, в основному, осідають на рахунках у банківських установах і частково тезавруються в готівковій формі у громадян.

Грошові нагромадження треба відрізняти від поточних резервів грошей як купівельних і платіжних засобів, які утворюються у підприємств і населення внаслідок короткострокової розбіжності між поточними грошовими надходженнями і витратами. Наприклад, виплата заробітної плати два рази на місяць зумовлює створення резерву платіжних і купівельних засобів у громадян. У них такий резерв виникає також внаслідок поступової витрати одержаної заробітної плати та інших доходів на поточні потреби. Однак відомо, що у населення може виникнути потреба в кредиті.

Кредит - це форма прояву кредитних відносин, форма руху позичкового капіталу. Кредит виражає економічні відносини між кредитором і позичальником, які виникають під час одержання позики, користування нею та її повернення. Кредитори надають, а позичальники одержують вартість (капітал) у позику, повертаючи її потім з відсотком.

Кредит як форма руху позичкового капіталу об'єднує в собі два процеси:

- 1) акумуляцію тимчасово вільних грошових коштів;
- 2) вкладення, або розміщення, цих коштів.

Виходячи із вищесказаного, можна зробити висновок, що необхідність кредиту викликана існуванням товарно-грошових відносин, а його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника.

Конкретними причинами необхідності кредиту є коливання потреб в коштах та джерелах їх формування у юридичних і фізичних осіб.

Економічні відносини між сторонами кредитної угоди мають своїм об'єктом грошові кошти або речі, що втілюють певну вартість і які позичальник використовує як для задоволення потреб виробництва, так і своїх власних. Тому об'єкт кредитних відносин має для позичальника не тільки вартість, а й споживчу вартість. Спрямовані в обіг гроші або речі забезпечують позичальнику зростання вартості, тобто є капіталом. Додана вартість, що створюється у процесі виробництва, служить виробнику джерелом сплати відсотків за кредит. Якщо кредит надається для задоволення особистих потреб громадян, то це передбачає одержання ними у майбутньому доходів від теперішньої, минулої чи майбутньої участі в процесі суспільного виробництва.

Кредит є обов'язковим атрибутом народного господарства. Його беруть не тому, що позичальник бідний, а тому, що у нього в силу певних причин в певній мірі не вистачає власних ресурсів.

Суспільство зацікавлене, по-перше, в тому, щоб уникнути марного нагромадження грошей в скарбах; по-друге, в тому, щоб економіка розвивалась безперервно в розширених масштабах.

Разом з тим кругообіг і оборот капіталу не в повній мірі пояснює об'єктивну необхідність кредиту. Нерівномірність їх лише характеризує факт вивільнення коштів в одній ланці народного господарства і наявності потреби їх в іншому місці. Таким чином, в кругообігу і обороті закладена можливість виникнення кредитних відносин.

Для того, щоб можливість кредиту стала реальністю, потрібні принаймні дві умови:

- учасники кредитної угоди - кредитор і позичальник - повинні виступати як юридичне самостійні суб'єкти, що матеріально гарантують виконання зобов'язань, які випливають з економічних зв'язків;
- кредит стає необхідним в тому випадку, коли відбувається збіг інтересів кредитора і позичальника.

Для того, щоб кредитна угода відбулася, потрібно, щоб її учасники проявили взаємний інтерес до кредиту. Ці інтереси не є чимось суб'єктивним, регульованим в кінці кінців волею учасників виробничих відносин. Будь-який інтерес, який породжує дії, обумовлений перш за все об'єктивними процесами, конкретною ситуацією.

Отже, Кредит (від латинського "creditum" - позика, борг) - *це економічні відносини між суб'єктами ринку з приводу перерозподілу вартості на засадах поверненості, строковості і платності.*

2 Теорії кредиту

Наукове дослідження кредиту розпочалося в епоху капіталізму, особливо на його вищій, монополістичній стадії розвитку.

На перших етапах розвитку теорії кредиту економічна думка була сконцентрована на дослідженні самого поняття кредиту, виходячи з моральних чи етичних міркувань. Зокрема, в кінці XVIII - протягом XIX ст. у західноєвропейській та російській економічній літературі досить поширеним було трактування кредиту як довіри, яку виявляє кредитор до свого боржника. Були спроби визначити кредит і як мінову операцію, що складається з двох розділених у часі частин: передачі цінностей і їх повернення або як тимчасове користування боржником цінностями кредитора.

В останньому визначенні суті кредиту вирішальне значення надається поверховому явищу кредитної операції: тимчасовому користуванню чужими цінностями. Проте воно виявилось значно суттєвішим від попередніх, оскільки в ньому зроблено крок до пізнання зв'язку з виробництвом через визначення мети такого користування. Тільки після того, як дослідження кредиту стало здійснюватися через пізнання механізму його зв'язку з суспільним виробництвом, відкрився шлях до формування наукової теорії кредиту. Кредит став розглядатися як об'єктивне явище, якому властива вартісна суть, і як специфічна форма суспільних відносин.

Проте до цього часу так і не знайдено однозначного вирішення основних проблем теорії кредиту і передусім визначення його ролі в процесі відтворення. За цим критерієм у світовій економічній думці чітко визначилися дві концепції, які одержали назву натуралістичної і капіталотворчої

Натуралістична теорія. Засновники натуралістичної теорії кредиту стали англійські економісти А. Сміт (1723-1790 рр.) і Д. Рікардо (1772-1823 рр.).

Основні постулати натуралістичної теорії кредиту:

- об'єктом кредиту є натуральні, тобто не грошові, матеріальні цінності;
- кредит - це рух натуральних благ і тому ці блага є лише способом перерозподілу існуючих у даному суспільстві цінностей;
- позиковий капітал ототожнюється з реальним капіталом;
- кредит виконує пасивну роль, а банки - це скромні посередники.

Представники натуралістичної теорії трактували кредит як засіб перерозподілу матеріальних цінностей у натуральній формі, не визнаючи ролі банків у створенні кредиту, участі кредиту в сприянні розширеного капіталістичного відтворення і, разом з тим, загостренні протиріч відтворення.

Одночасно представники натуралістичної теорії обґрунтували ряд суттєвих положень щодо кредиту, а саме:

- кредит не створює реального капіталу;
- кредит залежить від виробництва (не перебільшуючи його ролі);
- кредит залежить від позикового відсотка, від коливань і динаміки прибутку.

Капіталотворча теорія. Основні концепції цієї теорії були сформульовані англійським економістом Дж. Ло (1671-1729 рр.).

Згідно з його поглядами, кредит займає становище, що незалежне від процесу відтворення і йому належить вирішальна роль у розвитку економіки. Кредит ототожнювався з грошми і багатством. Кредит може створювати багатство і капітал, а банки є творцями капіталу, а не простими посередниками. Проте ідеї Дж. Ло не витримали випробування практикою.

Історична довідка: Дж. Ло належить ідея організації емісійного банку, за допомогою якого можна привести в рух усі сили суспільства й збагатити країну. Посідаючи посаду міністра фінансів Франції у 1719 р., Дж. Ло 1720 р. перетворив свій приватний банк у державний Королівський банк, який випускав банкноти в порядку обліку векселів і розмінював їх на срібло. Проте випуск незабезпечених грошей, пов'язаний з придбанням акцій товариства «Компанія Індія», призвів до їх знецінення. Банк збанкрутував, а Ло втік з країни.

Заслуга Дж. Ло полягала в тому, що він першим зробив ставку на емісію банкнот з примусовим курсом і виявився пророком, бо кредитні відносини набули широкого розвитку в Європі в XIX-XX ст.

У міру розвитку кредитної системи капіталу ідеї Дж. Ло в XX столітті розвинули західні економісти Й. Шумпетер, А. Ган, які вважали, що кредит може бути безмежним, а тому безмежні капітал і депозити, які він створює. На їх думку, інфляційний кредит є рушійною силою відтворення та економічного зростання.

Помилковість поглядів цих учених полягала у виправданні кредитної експансії та інфляції. Криза 1929-1933 років розвінчала капіталотворчу теорію кредиту. Проте «раціональні зерна» теорії були використані Дж. Кейнсом і його послідовниками. Зокрема, були обґрунтовані принципи кредитного регулювання економіки через зниження норми позикового відсотка і відповідне розширення інвестицій, що призводить у кінцевому підсумку до збільшення виробничого і споживчого попиту, а відтак - до зменшення безробіття.

Послідовниками Кейнса виступали представники неокейнсіанської школи грошово-кредитного регулювання (П. Семюельсон, Л. Лернет, Дж. Гелбрейт). В основу їх поглядів покладено ідею Кейнса про необхідність активного втручання держави в господарські процеси, у тому числі і за допомогою кредиту.

Капіталотворча теорія отримує дальший розвиток у теорії монетаризму (М. Фрідмен, А. Берне, О. Файт), згідно з якою основними інструментами регулювання економіки є зміни грошової маси і процентних ставок, що дає змогу застосовувати кредитну рестрикцію чи експансію.

Кредитна експансія – інтенсивне розширення кредитних операцій у країні та на міжнародному рівні з метою одержання прибутку.

Кредитна рестрикція – підвищення процентних ставок, обмеження банківського кредитування, накладання обмежень на торговельні угоди – заходи, здійснювані урядом для оздоровлення економічної ситуації в країні.

Марксистська концепція кредиту бере свій початок з розвинутого А. Смітом і Д. Рікардо положення про внутрішній зв'язок кредиту з виробництвом. К. Маркс повністю сприйняв це положення і розвинув його у відповідності із своїми поглядами на закономірності розширеного відтворення. Передусім він виходив із єдності фаз відтворювального процесу і визначальної ролі виробництва в цій єдності.

Оскільки кредит - це відносини розподілу і обміну, він теж зумовлюється певним типом виробництва. В своєму аналізі Маркс постійно виходив з первинності виробництва і вторинності кредиту, з внутрішньої залежності кредиту і відсотку від процесів, що відбуваються в сфері виробництва.

Проте це положення було використане марксистами не для виявлення закономірностей руху кредиту, властивих йому при всіх формаціях, а для визнання соціально-політичних відмінностей кредиту в кожній з них. Це по суті звело нанівець значення вказаного положення в розвитку теорії кредиту.

Карл Маркс сприйняв від класиків політичної економії також положення про перенесення через кредит капіталу від одного суб'єкта до іншого і про посередницьку роль банків.

Важливе значення для теорії кредиту має також розроблена Марксом концепція позикового капіталу. З кругообігу капіталу він виділив грошову функціональну форму, яку проходить капітал у процесі кругообігу, в

самостійний вид капіталу - позиковий капітал, який є об'єктом кредиту. Тому кредит у марксистському розумінні є формою руху позикового капіталу. Внаслідок цього в центрі марксистської теорії кредиту виявилися проблеми позикового капіталу.

К. Маркс відрізняв позиковий капітал від реального капіталу і від грошей. Якщо реальний капітал існує в трьох формах: виробничій, товарній і грошовій, то позиковий - тільки в грошовій формі. Призначення реального капіталу - одержання додаткової вартості, а позикового - розподіл додаткової вартості на прибуток і відсоток. Отже, між реальним капіталом і кредитом виникло нове економічне явище - позиковий капітал, а зв'язок кредиту з виробництвом виявився не прямим, а опосередкованим. Це відкривало дорогу для переборення вузьконатуралістичного трактування суті кредиту, що й було згодом здійснено послідовниками Маркса.

Позиковий капітал існує тільки в грошовій формі. Тому від грошей, як таких, він відрізняється не формою, а суспільним призначенням. Призначення грошей зводиться до виконання ними певних функцій, а позикового капіталу - до забезпечення власникам доходу у формі відсотка. Спільність форми грошей і позикового капіталу створює можливість зростання маси останнього через збільшення кількості грошей в обігу. Тим самим відкривався шлях до зближення марксистської теорії кредиту з капіталотворчою.

Якщо сьогодні світова наукова думка, в основному, переборола вузьконатуралістичні погляди на природу та роль кредиту і банків у суспільному виробництві, то в цьому є певна заслуга К. Маркса і його послідовників. Об'єктом кредитних відносин в умовах ринкової економіки переважно виступають гроші, як загальний ресурс, за який можна придбати всі інші види ресурсів.

3 Сутність кредиту

За своєю сутністю та механізмом впливу на процес суспільного відтворення кредит є однією з найскладніших економічних категорій. Щодо

цього він поступається хіба що тільки категорії грошей. Тому в економічній теорії протягом кількох століть ведуться дискусії навколо питань, пов'язаних із сутністю та роллю кредиту. Ці дискусії тривають і досі. Найбільш поширеними в економічній літературі є два підходи до визначення сутності кредиту:

- ототожнення кредиту з цінністю, яка передається одним економічним суб'єктом іншому в позичку. При такому підході увага дослідника зміщується на саму позичку, її правову форму, що зумовлює вихолощування з кредиту його економічного змісту;

- ототожнення кредиту з певним видом економічних відносин, які формуються в суспільстві. Такий підхід дає можливість глибше дослідити економічні аспекти кредиту, економічні чинники його існування, основи та закономірності його руху. Тому цей підхід у сучасній літературі переважає.

За своєю сутністю кредит - це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності. Кредитні відносини мають ряд характерних ознак, які конституюють їх як окрему самостійну економічну категорію - кредит.

Основними ознаками відносин, що становлять сутність кредиту, є такі:

- учасники кредитних відносин повинні бути економічно самостійними: бути власниками певної маси вартості і вільно нею розпоряджатися; функціонувати на основі самодостатності та самоокупності; нести економічну відповідальність за своїми зобов'язаннями. Без цього вони не зможуть набути статусу ні кредитора, ні позичальника. Щоб стати кредитором, економічний суб'єкт повинен накопичити у власності певну суму вільних коштів, якими може вільно розпоряджатися. А щоб стати позичальником, суб'єкт повинен мати передумови для накопичення в майбутньому у своїй власності достатньої суми вільних коштів для повернення боргу;

- кредитні відносини є добровільними та рівноправними. Тільки за цих умов вони будуть взаємовигідними і зможуть розвиватися по висхідній. Інакше ці відносини будуть згасати і розриватися, тобто втратять здатність до розвитку. Економічна самостійність суб'єктів, добровільність, рівноправність та взаємна вигода роблять кредитні відносини внутрішньо адекватними ринковим відносинам, зумовлюють їх розвиток на ринкових засадах;

- кредитні відносини не змінюють власника цінностей, з приводу яких вони виникають. Кредитор залишається власником переданої в борг вартості, а позичальник одержує її лише у тимчасове розпорядження, після чого повинен повернути власникові. Незмінність власника в кредитних відносинах вимагає особливо чіткого і дійового правового їх оформлення, щоб захистити інтереси власника. Якщо такий захист не забезпечується правовими засобами, то кредитні відносини втрачають свої визначальні ознаки і перетворюються в щось інше, ніж кредит. У цьому зв'язку інтереси кредитора для правового захисту є більш пріоритетними, ніж інтереси позичальника;

- кредитні відносини є вартісними, оскільки виникають у зв'язку з рухом вартості (грошей чи матеріальних цінностей). Проте вони не є еквівалентними, тому що кожне переміщення вартості не супроводжується зустрічним рухом відповідного еквівалента. Однак вартість переміщується на зворотних засадах, тобто після певного періоду ці кошти повертаються назад у висхідне положення. Можливість їх неповернення робить позицію кредитора у цих відносинах досить вразливою, ризикованою. Для захисту своїх позицій кредитори повинні мати переважні права при визначенні доцільності кредитування та розміру плати за кредит;

- нееквівалентність кредитних відносин значно посилює в механізмі їх реалізації роль чинника платності, за яким позичальник повертає власникові більшу масу вартості, ніж сам одержує від нього. Така плата, що називається процентом, має подвійне призначення:

1) компенсувати кредитору втрату доходу у зв'язку з передан-ням відповідної суми коштів у чуже розпорядження та можливі збитки на випадок неповернення позички;

2) стимулювати позичальника до підвищення ефективності використання одержаних у позичку коштів.

Платність істотно відрізняє кредитні відносини від інших видів вартісних відносин, є тільки їх видовою ознакою.

- Кредитні відносини на мікроекономічному рівні є перервними, тобто після повернення одержаної в борг вартості і сплати процента вони перериваються. Проте на макроекономічному рівні кредитні відносини підтримуються безперервно як безперервний рух вартості в процесі суспільного відтворення. Закінчуючи відносини з приводу однієї суми вартості чи з одним контрагентом, економічні суб'єкти постійно вступають у кредитні відносини з іншими контрагентами чи з тими самими, але з приводу інших сум вартості. Тому кредитні відносини виходять за межі відносин двох економічних суб'єктів і мають характер загальносуспільних.

- Безперервність та платність кредитних відносин визначають ще одну характерну їх рису - здатність забезпечувати зростання вільної вартості, тобто її капіталізацію. Відтак формується особлива самостійна форма капіталу - позичковий капітал. Зі становленням капіталістичного способу виробництва, коли кредитні ресурси стали важливим джерелом формування промислового і торгового капіталу, позичковий капітал, а разом з ним і кредит набули особливого суспільного значення. Кредит, по суті, став іманентною формою руху позичкового капіталу.

Кредит як форма суспільних відносин має багато спільного з іншими економічними категоріями - грошима, фінансами, торгівлею, капіталом та ін. Зокрема, всі вони є вартісними категоріями, обслуговують рух вартості в процесі відтворення. Вони тісно переплітаються між собою функціонально. Так, гроші як засіб платежу з'явилися на ґрунті кредитних відносин. Вони успішно обслуговують їх і нині. Кредит у функції перерозподілу вартості

обслуговує рух капіталу, сприяє формуванню фінансових ресурсів, розвитку торгівлі. Особливо тісно пов'язаний кредит з грошима, і цей зв'язок дедалі посилюється в міру розвитку суспільного виробництва й ускладнення економічних відносин.

Водночас кредит - це цілком самостійна категорія, що функціонує поряд з іншими категоріями, не замінюючи жодної з них і не поступаючись їм сферою свого призначення.

Від грошей (як грошей) кредит відрізняється такими рисами:

- у них різний склад суб'єктів-носіїв відповідно грошових і кредитних відносин: у першому випадку ними є продавець і покупець, у другому - кредитор і позичальник, які можуть не збігатися;

- у них різний характер руху вартості: в суто грошових відносинах має місце зустрічне, еквівалентне переміщення двох різних форм вартості - товарної і грошової, а в кредитних відносинах - нееквівалентне переміщення вартості в грошовій або в товарній формі;

- у них різне суспільне призначення в процесі відтворення. Гроші призначені забезпечити реалізацію споживної вартості і довести її до кінцевого споживача. Вони також є засобом накопичення реалізованої вартості. Кредит призначений задовольняти тимчасові потреби в додаткових коштах одних економічних суб'єктів та сприяти вигідному розміщенню вільних коштів - для других. Навіть якщо кредит здійснюється в грошовій формі, таке його іманентне призначення від цього не змінюється. І навпаки, якщо кредит (замість грошей) забезпечує доведення виробленої вартості до кінцевого споживача (продаж товару з відстрочкою платежу), він не замінює грошей в реалізації цієї вартості: коли настає строк погашення кредиту, тільки гроші можуть забезпечити еквівалентний платіж за товар, хоч виступає він у формі погашення боргу;

- кредит за сферою використання є більш «вузькою» категорією, ніж гроші. Гроші обслуговують реалізацію всього ВВП (крім бартеру), розподіл і перерозподіл його вартості, а кредит обслуговує рух тільки частини ВВП у

процесі відтворення. Тому учасниками грошових відносин є всі юридичні і фізичні особи суспільства, а кредитних відносин - тільки певна частина їх;

- рух грошей від одного економічного суб'єкта до іншого (у некредитних відносинах) завжди супроводжується зміною власника відповідної вартості, представленої грошима: право власності на гроші переходить від платника до одержувача. При кредитному переміщенні вартості власником її завжди залишається кредитор. Навіть продаючи товари у кредит, продавець зберігає за собою право власності на них, яке підтверджується поверненням вартості при погашенні боргу покупцем.

Отже, кредит і гроші - це дві самостійні економічні категорії, кожна з яких має своє специфічне призначення, сферу використання та характер руху вартості.

Істотні відмінності є між кредитом і фінансами. На відміну від кредиту, фінанси формуються в процесі розподілу вартості (кредит - у процесі перерозподілу), рух вартості у фінансових відносинах пов'язаний зі зміною власності, не є зворотним і платним, визначається переважно неринковими, адміністративно-вольовими чинниками. Фінанси і кредит функціонують переважно паралельно, на відокремлених економічних сегментах, доповнюючи, а не підміняючи, один одного. І навіть у тих випадках, коли фінанси і кредит використовуються на одному й тому ж самому економічному сегменті, вони не знеособлюються, а зберігають свою видову специфіку. (№ 7, с.63)

Істотно відрізняється кредит і від торгівлі, насамперед нееквівалентним рухом вартості при кредитуванні. У торгівлі рух вартості здійснюється на еквівалентних засадах. Разом з тим кредит і торгівля теж тісно переплітаються: торгівля все чистіше здійснюється в кредит, а кредит організується на засадах торгівлі борговими зобов'язаннями.

Для конкретизації сутності кредиту потрібно розглянути окремі елементи кредитних відносин. Ними є об'єкти та суб'єкти кредиту.

Об'єктом кредиту є та вартість, яка передається в позичку одним суб'єктом іншому. Суб'єкти кредиту - це кредитори і позичальники. Взяті разом, ці елементи створюють структуру кредиту. (рис. 8.1)

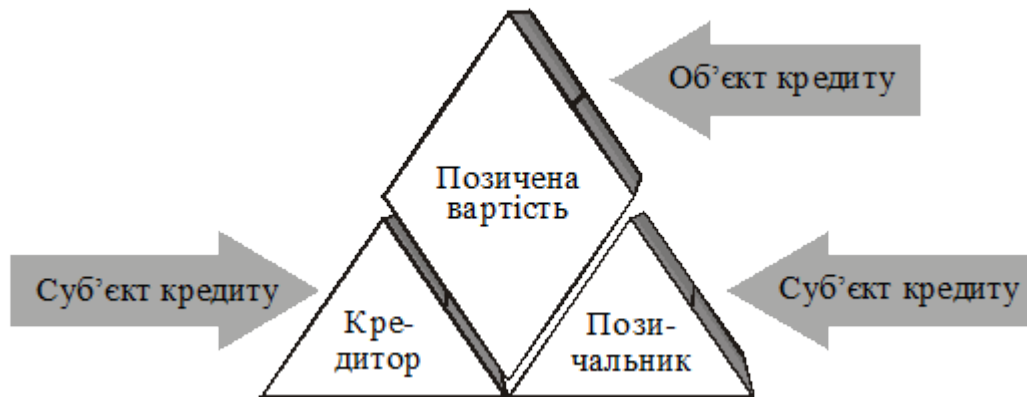

Рис. 8.1 Структура кредитних відносин

Позичена вартість як об'єкт кредиту є реальною, тобто має бути наявною і фактично переданою кредитором позичальнику. Така передача оформляється відповідною угодою з дотриманням вимог чинного законодавства і називається позичкою. Надання позички породжує кредитні відносини між партнерами, які стають їх суб'єктами - кредитором та позичальником. Тому поняття кредиту ширше за поняття позички, бо передбачає не тільки факт надання останньої, а й відносини між сторонами, що виникають у зв'язку з наступним погашенням позички, з урегулюванням взаємних претензій, пов'язаних з несвоєчасним поверненням позички позичальником чи порушенням умов договору кредитором тощо. Тому позичка є ключовою ланкою кредитних відносин.

Позичена вартість може бути в грошовій формі, у формі товарів, виконаних робіт, наданих послуг. Незалежно від форми позичена вартість є реальною цінністю і має бути збережена в процесі кредитних відносин, але не у своїй первісній формі, а за своїм обсягом. Наприклад, якщо в позичку передані товари, то це не значить, що позичальник повинен повернути

кредитору ті самі чи такі самі товари, а лише їх повну вартість у формі, яка задовольняє позичальника, тобто у грошовій формі. Запорукою збереження позиченої вартості є її ефективне використання позичальником, яке забезпечить її відтворення через певний час. Це стосується як використання позиченої вартості на виробничі цілі, так і на особисте споживання.

Кредитори - це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності (чи розпорядженні) вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам. Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації, установи, урядові структури тощо), держава. Особливе місце серед кредиторів посідають банки. Вони спочатку мобілізують кошти в інших суб'єктів, у тому числі і на засадах запозичення, а потім самі надають їх у позички своїм клієнтам. Тому банки можна розглядати як колективних кредиторів.

Позичальники - це учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позичку від кредиторів. Характерною ознакою позичальника є те, що він не стає власником позичених коштів, а лише тимчасовим розпорядником. Тому його права стосовно використання цих коштів дещо обмежені - він не може вийти за межі тих умов і цілей, які передбачені його угодою з позичальником. З цього погляду позичальник перебуває в певній залежності від кредитора. Проте це не заперечує рівноправності сторін у кредитних відносинах.

Позичальниками можуть бути всі ті особи, що й кредиторами: фізичні особи, всі юридичні особи, держава. Особливу роль серед позичальників виконують банки - вони є не тільки колективними кредиторами, а й колективними позичальниками: позичають гроші одночасно у великої кількості кредиторів та у великих обсягах.

Кредитори і позичальники набувають цей статус добровільно, на договірних засадах. Це дає їм можливість найповніше задовольнити свої потреби і захистити свої інтереси, які у кожної зі сторін кредиту відмінні. Зробити це у випадку, коли один з економічних суб'єктів примушує іншого

бути його кредитором, просто неможливо, оскільки сторони тут не брали на себе відповідних зобов'язань. Наприклад, за станом на 1 січня 2000 р. загальна сума заборгованості юридичних осіб за невиконаною заробітною платою в Україні становила 6,4 млрд. грн. Це примусове залучення юридичними особами у свій оборот коштів фізичних осіб, яке за зовнішніми ознаками нагадує кредит. Але між цими сторонами не було добровільної угоди, інтереси кредиторів виявилися не захищеними, вони зазнають збитків (через інфляцію та неоплату за користування їх коштами). Тому цих суб'єктів не можна вважати суб'єктами кредиту, тобто кредиторами і позичальниками. Це скоріше фінансові відносини, хоч теж у деформованому вигляді.

До економічних суб'єктів, які хочуть вступити в кредитні відносини, тобто стати кредиторами і позичальниками, ставляться певні вимоги. Вони повинні бути

- юридично самостійними особами;
- здатними нести майнову відповідальність перед другою стороною, тобто мати дохід як гарантію виконання своїх зобов'язань;
- взаємно заінтересованими у співробітництві один з одним та готовими підписати відповідні угоди.

Сутність кредиту, як і його форма, постійно розвивається й ускладнюється. В основі цього процесу лежить розвиток і вдосконалення економічних відносин у суспільстві, що визначають зміни в характері формування вільних коштів, ускладнення і розширення потреб економічних суб'єктів у додаткових коштах, удосконалення організаційних та правових відносин між суб'єктами кредиту тощо. Першою формою кредиту, що мала найпростішу сутність, був лихварський кредит. Характерними ознаками цього кредиту було те, що він має випадковий характер. Його суб'єктами на боці кредиторів були просто багаті люди, які надавали в кредит лише власні кошти, а на боці позичальників - незаможні (селяни, ремісники тощо). В останніх ще не було чіткого розмежування потреб на виробничі та особисті. Тому одержання ними позичок зумовлювалося не стільки виробничими потребами,

скільки особистими. Такі позички часто "проїдалися" і не поверталися, внаслідок чого позичальник потрапляв в особисту залежність від кредитора. Зпереходом до товарно-капіталістичного виробництва відбулося чітке розмежування виробничих і особистих потреб у запозиченні коштів. Підтримання і розвиток виробництва стали широкомасштабною сферою застосування запозичених коштів і стимулювали масове формування вільних коштів.

4 Основні функції кредиту

Питання про функції кредиту є найбільш дискусійним в теорії кредиту. Розбіжності з приводу кількості та змісту функцій зумовлені не тільки відмінністю в трактуванні сутності кредиту, а й відсутністю єдності у визначенні методологічних підходів до їх аналізу. Багато економістів дослідження функцій кредиту як економічної категорії замінюють аналізом функцій одного з його елементів, при цьому найчастіше функції кредиту порівнюються з функціями банків.

Поширене також виділення функцій, виходячи з особливостей окремих форм кредитних відносин. Деякі автори розглядають функцію кредиту як конкретну форму його руху.

Результатом відсутності єдиної методологічної основи аналізу є поява великої кількості функцій, які виділяються різними економістами. В економічній літературі обґрунтовується правомірність таких функцій як: акумуляція тимчасово вільних коштів; розподіл акумульованих коштів між галузями, підприємствами і населенням; регулювання грошового обігу шляхом заміни реальних грошей кредитними операціями; економія витрат виробництва; опосередкування кругообігу фондів тощо.

Часто виділяють грошову (емісійну) і контрольну (стимулювальну) функції кредиту. Оскільки із суті кредиту випливає, що за його допомогою відбувається перерозподіл вартості на умовах повернення, то можна сказати,

що кредит виконує функцію перерозподілу вартості у процесі відтворення (рис. 8.2).

Перерозподільна функція кредиту полягає в тому, що тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб за допомогою кредиту передаються в тимчасове користування підприємств, господарських товариств і населення для задоволення їхніх виробничих або особистих потреб. Такий перерозподіл дає можливість прискорити залучення матеріальних ресурсів у виробниче і особисте споживання. Тому в цій функції перерозподіляються не тільки грошові кошти, а й матеріальні ресурси.

Іншою функцією кредиту є створення ним нових грошей для грошового обігу - **антиципаційна (емісійна) функція**, яку виконує тільки банківський кредит. Методом кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу, причому вилучення грошей з обігу за допомогою кредиту досягається значно важче, ніж їх випуск в обіг.

Контрольна функція кредиту полягає в тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника. Можливість такого контролю впливає із самої природи кредиту. Треба зазначити, що, вступивши в кредитні відносини, одержувач кредиту також має здійснювати контроль за своєю діяльністю з тим, щоб своєчасно і повністю повернути кредитні ресурси.

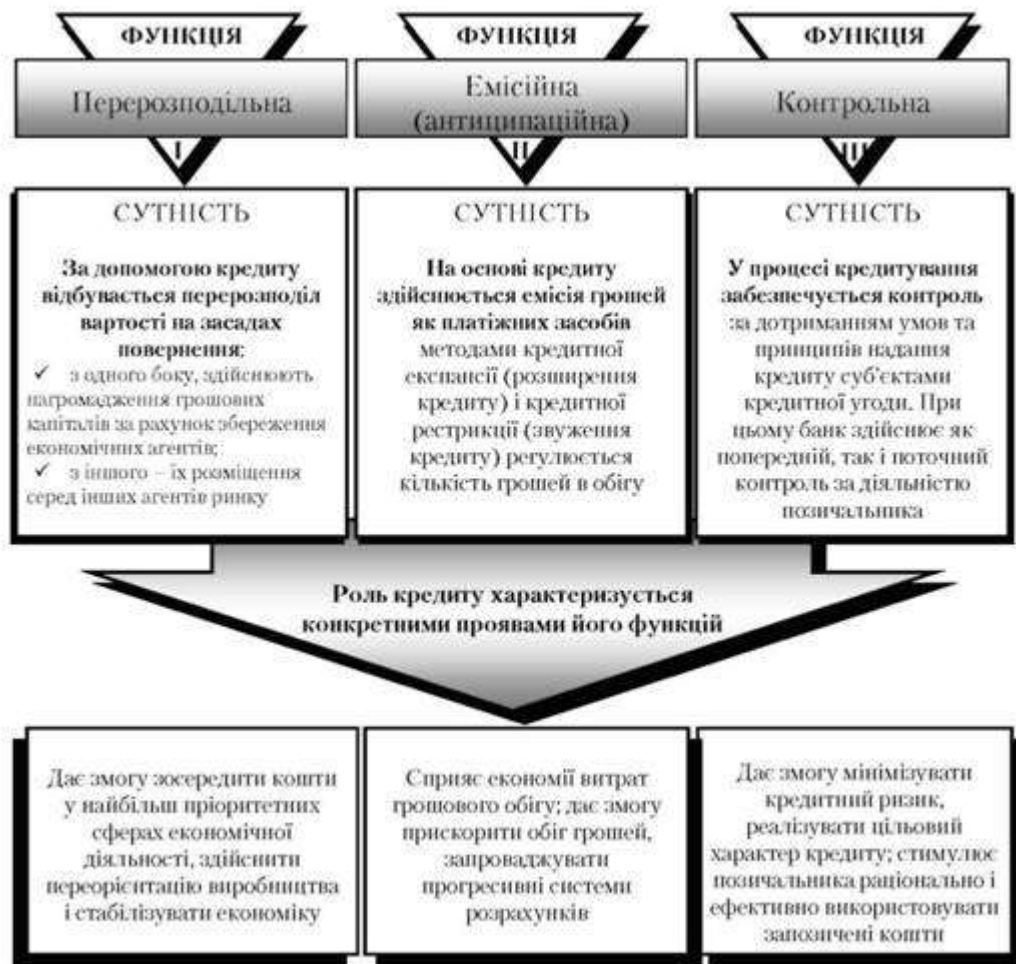

Рисунок 8.2 Функції кредиту

Зворотність кредиту дає змогу не тільки виявити порушення процесу виробництва чи реалізації продукції, а й зацікавлює підприємства, суб'єктів господарювання не допускати їх, оскільки такі порушення призводять до виплат «зайвих» відсотків банку, до обмеження або повного припинення видачі кредитів.

5 Принципи кредитування

Основними, найбільш визнаними є такі принципи кредитування (рис.8.3):

1. Цільове призначення позички.
2. Строковість передачі коштів кредитором позичальнику.
3. Платність користування позиченими коштами.

4. Забезпеченість позички.

5. Поверненість позичальником коштів кредитору в повному обсязі.

Рисунок 8.3 Принципи кредитування

Цільове призначення позички полягає у тому, що економічні суб'єкти, що виявили намір вступити в кредитні відносини, повинні заздалегідь чітко визначити, на яку ціль будуть використані позичені кошти. Визначену ціль повинні однаково розуміти й оцінювати обидві сторони, погоджуючись на її кредитування. Це базова передумова забезпечення кожною зі сторін своїх інтересів у певній позичці та реалізації їх відносин як кредитних.

Строковість позички передбачає, що вільні кошти кредитора передаються позичальнику на чітко визначений строк, який сторони повинні узгодити в момент вступу в кредитні відносини. Строковість впливає з цільового призначення позички і сама слугує передумовою для подальшого розгортання кредитних відносин між сторонами позички: визначення плати за позичені кошти, порядку повернення коштів тощо. Конкретні строки окремих позичок визначаються залежно від тривалості кругообігу капіталу

позичальника, у формуванні якого бере участь позичена вартість. Економічно обґрунтоване визначення строку позички має вирішальне значення для забезпечення інтересів суб'єктів позички, ефективного використання позиченої вартості, зменшення кредитного ризику та ін.

Поверненість позиченої вартості кредиторю означає, що позичальник повинен повернути кредиторю весь обсяг одержаної в позичку вартості. Цей принцип впливає з попереднього - строковості позички та тісно пов'язаний із ним, але це самостійний принцип. Визначення строку позички при укладанні відповідної угоди зовсім не гарантує того, що вона буде погашена якраз у цей термін. Дуже часто позичка повертається несвоєчасно. Але якщо навіть вона погашається в установленій строк, це не означає, що вся позичена вартість повернута. Девальвація валюти позички, інфляція можуть знецінити грошову одиницю та основну суму грошової позички, тому при поверненні номінальної суми позички кредитор зазнає збитків. Подібні втрати він матиме і при поверненні товарної позички у вигляді тих самих матеріальних цінностей, якщо їх ринкова ціна впала за період користування позичкою.

Тому суб'єкти кредиту повинні передбачати спеціальні заходи щодо забезпечення повернення позиченої вартості в повному обсязі: скорочення строку позички, підвищення ставки позичкового процента, запровадження плаваючої (змінної) ставки процента та ін.

Забезпеченість полягає у прийнятті кредитором при наданні позички додаткових заходів щодо гарантування повернення позички у визначені строки. Додатковими ці заходи є відносно принципів цільового спрямування та строковості позички, які за своєю сутністю сприяють поверненню позички. Але цього «сприяння» часто виявляється недостатньо, і позички повертаються несвоєчасно, не в повному обсязі чи взагалі не повертаються. Захисту кредитора від неповернення боргу неплатоспроможним позичальником і слугує принцип забезпеченості позичок.

Забезпеченням позички може бути майно (нерухоме, рухоме, цінні папери, валютні цінності), що приймається у заставу, а також зобов'язання

третьої особи погасити борг кредитору (гарантії, поручительства). Розмір майнового забезпечення звичайно встановлюється на рівні, що перевищує розмір позички, на випадок зниження ринкової ціни застави.

Принцип забезпеченості відіграє важливу роль у захисті від кредитних ризиків - він є останньою перепорою на шляху вказаного ризику. Проте й ця перепора не завжди спрацьовує (наприклад, при знеціненні застави чи банкрутстві гаранта). Тому кредиторам не варто переоцінювати значення забезпечення позичок, а більше покладатися на високу ефективність проекту, що кредитується, та кредитоспроможність і надійність позичальника. Якщо позичальник безумовно має ці якості, то кредитор може і не вимагати додаткового забезпечення позичок.

Платність користування позичкою полягає у тому, що позичальник повертає кредитору не тільки основну суму боргу, а й сплачує додаткові кошти у формі процента. Для встановлення такого принципу є вагомі економічні підстави. Адже коли кредитор передає свої вільні кошти в позичку, то зазнає при цьому подвійних втрат:

- 1) втрачає частину доходу, яка припадає на вилучену ним з обігу частину коштів, що стає джерелом кредиту;
- 2) втрачає ті переваги та зручності, які властиві утриманню вивільнених з обігу коштів у ліквідній формі. Більше того, втрати переваг та зручностей запасів ліквідності супроводжуються появою кредитного ризику, пов'язаного з наданням позички, та можливих збитків від позички.

Тому, щоб зберегти своє попереднє становище на ринку, кредитор мусить стягувати плату за надані в позичку кошти. Без цього надання позички перетворюється з комерційної кредитної операції в спонсорську і в кредитора зникають економічні мотиви здійснювати позичкову діяльність, розвивати кредит.

Платність позички має важливе значення і для позичальника. Вона стимулює його до більш виваженого рішення щодо доцільності одержання позички, суrowsого дотримання інших принципів кредитування, ефективного

використання позичених коштів тощо. У процентній ставці, що визначає розмір плати за позичку, перехреснюються інтереси кредитора та позичальника, тому дуже важливо для нормального розвитку кредиту, щоб розмір її задовольняв як кредитора, так і позичальника.

Усі принципи кредитування тісно пов'язані між собою, оскільки впливають з сутності кредиту, і тільки в комплексі можуть забезпечити її реалізацію. Тому для ефективного кредитування дотримання всіх його принципів є обов'язковим.

6 Економічні межі кредиту

Під межами кредиту розуміють такий рівень розвитку кредитних відносин в економіці, за якого попит і пропозиція на кредит балансуються при збереженні стабільної, помірної, доступної для переважної більшості нормально працюючих позичальників, процентної ставки.

Кількісним виразом межі нарощування пропозиції позичок з боку кредиторів, передусім банків, є реальний попит на кредит, який пред'являють економічні суб'єкти за нормальної ставки банківського процента. Реальний попит на кредит можна визначити як попит кредитоспроможних позичальників, які можуть своєчасно погасити свою заборгованість за позичками і сплатити проценти.

Таким чином, динаміка банківського процента є показником дотримання чи порушення меж кредиту. Наприклад, якщо рівень банківського процента швидко зростає чи надмірно високий, це свідчить про недостатню пропозицію кредиту, недостатнє задоволення реального попиту економічних суб'єктів на позичкові кошти, про недовкредитування економіки, про порушення меж кредиту з боку їх незаповнення. Отже, розміри меж кредиту визначаються поведінкою суб'єктів грошового ринку, а не суб'єктивними оцінками аналітиків чи державних органів. Яким недостатнім не видавався би їм фактичний рівень кредитування економіки, розширювати його недоцільно, якщо не зростає реальний попит на позички, оскільки це може призвести до

появи в обороті зайвих платіжних засобів та негативно вплинути на стан окремих підприємств і на економіку загалом.

Ключовим важелем формування економічної межі кредиту та дотримання її банківською системою є регулювання ставки банківського процента центральним банком. Якщо центробанк проводить політику зниження процента і здешевлення кредиту, то попит на позички зростатиме, а межа кредиту розширюватиметься. Якщо центробанк проводить політику подорожчання кредиту, попит на позички буде зменшуватися, а межа кредиту – звужуватися.

Сама економічна межа може розглядатися в двох аспектах: по-перше, залежно від певного рівня економічної системи як мікроекономічна і макроекономічна межі кредиту; по-друге, залежно від призначення – кількісна та якісна межі кредиту.

Мікроекономічні межі кредиту визначають обсяги попиту на кредит окремих позичальників. Вони формуються під впливом кількох економічних чинників: 1 – динаміки ринкової ставки позичкового процента, 2 – характеру коливання потреби позичальника в основному і оборотному капіталі, 3 – стану забезпеченості позичальника власним капіталом та ефективності його використання, 4 – ефективності та окупності проектів, на реалізацію яких позичаються кошти.

Динаміка процентної ставки впливає на попит на позички з боку мікроекономічних суб'єктів. Інші чинники впливають на попит на позички кожного з позичальників по-різному. Так, в одних підприємств попит на позички може зростати внаслідок збільшення виробничих затрат (сільське господарство) або сезонного накопичення товарних запасів (оптова торгівля). В інших підприємств у цей час можуть реалізовуватися великі інвестиційні проекти, для фінансування яких необхідні довгострокові позички.

Розширення мікроекономічних меж кредиту повинно супроводжуватися відповідним нарощуванням пропозиції. Нарощення пропозиції можливе шляхом збільшення банківського або комерційного

кредитування. Якщо цього не станеться, у господарюючих суб'єктів не буде достатніх коштів для забезпечення виробництва матеріальними ресурсами, оплати робочої сили, погашення боргових зобов'язань і вони не зможуть нормально виконувати свої виробничі плани. За таких умов неминуче уповільниться оборот капіталу, знизяться темпи відтворення. В одних підприємств сформується значні суми простроченої кредиторської, в інших – дебіторської заборгованості.

Внаслідок надто ліберальних умов банківського кредитування; залучення економічними суб'єктами в оборот додаткових коштів через використання незабезпечених векселів, простроченої кредиторської заборгованості; несвоєчасних розрахунків за некомерційними платежами (у бюджет, позабюджетні фонди, за зарплатою тощо); надмірним залученням коштів на грошовому ринку за рахунок випуску облігацій, банківських векселів тощо обсяг позичок може перевищити реальний попит на кредит.

Якщо мікроекономічні межі кредиту порушуються у бік перекредитування, наслідки такої ситуації не менш загрозливі, ніж недокредитування: за рахунок надмірного залучення позикових коштів підприємства будуть створювати підвищені запаси, покривати нераціональні затрати, збитки, провокувати неефективні інвестиції тощо. Результатом цього неминуче стане уповільнення процесу відтворення, зниження ефективності виробництва, що гальмуватиме розвиток економіки.

Світова практика кредитного регулювання виробила інструменти, за допомогою яких можна забезпечити дотримання мікроекономічних меж кредиту. Це, по-перше, дотримання принципів кредитування. По-друге, регулювання ставки банківського процента. По-третє, механізм регулювання банківської ліквідності за рахунок рефінансування комерційних банків центробанком, міжбанківського кредитування, зміни норми обов'язкового резервування. По-четверте, механізм вексельного обігу, який сприяє розвитку комерційного кредиту.

Всю сукупність мікроекономічних меж кредиту можна розглядати як *макроекономічну межу кредиту*. Вона визначає об'єктивний обсяг кредитних вкладень в економіку загалом. Макроекономічна межа кредиту формується під впливом таких загальноекономічних чинників як: обсяги і темпи зростання ВВП; структура та рівень розвитку фінансової системи і стан державних фінансів; цілі та методи державної грошово-кредитної політики; розвиток ринкових відносин тощо.

Обсяги і темпи зростання ВВП впливають на макроекономічну межу кредиту прямо пропорційно, оскільки відповідно до цього зростання збільшуються запаси і затрати, інвестиції, інші потреби в капіталі. Проте ця залежність може бути деформована дією інших чинників. Наприклад, якщо в структурі фінансової системи переважає власний капітал підприємств, а стан державних фінансів дає змогу скорочувати рівень оподаткування підприємств, то додаткова потреба в капіталі може бути задоволена за рахунок використання власних коштів, без залучення позичкового капіталу і макromeжа кредиту не розшириться чи розшириться меншою мірою, ніж зросте ВВП. Якщо в базовому періоді (до зростання ВВП) економіка була недовкредитована, то у новому періоді макromeжа кредиту зросте не лише в міру зростання обсягу ВВП, а й на обсяг «невикористаної» межі кредиту в попередньому періоді.

Особливу роль у формуванні макromeжі кредиту як об'єктивної потреби в ньому відіграє грошово-кредитна політика. Передусім вона активно впливає на динаміку процентної ставки, під впливом якої перебуває реальний попит на кредит. По-друге, грошово-кредитна політика центрального банку визначає динаміку маси грошей в обороті, на базі якої формуються кредитні ресурси банківської системи, її здатність задовольняти попит на позичковий капітал. Нормальне задоволення цього попиту сприяє економічному зростанню, а отже, розширенню об'єктивної макроекономічної межі кредиту в подальших відтворювальних циклах.

Поняття макроекономічної межі кредиту – суто абстрактне, тому кількісно визначити її обсяг та використати для організації кредитування як обмежувальний чинник практично неможливо. Дати оцінку того, наскільки ця межа дотримується на практиці, можна лише за деякими опосередкованими показниками чи процесами, які можуть розглядатися як критерії такого дотримання. Це – динаміка і рівень ставки позичкового процента та інфляції; відношення кредитних вкладень в економіку до обсягів ВВП та капіталу в розпорядженні економічних суб'єктів; співвідношення між темпами зростання банківського кредитування господарюючих суб'єктів та ВВП та ін.

Найбільш універсальним із цих критеріїв є динаміка та рівень позичкового процента. Проте тією мірою, якою він піддається регулюючому впливу центробанку з монетарних та інших, “некредитних”, міркувань, цей показник може не досить точно виражати дотримання межі кредиту.

Рівень та динаміка інфляції теж певною мірою характеризують дотримання межі кредиту: їх зростання повинно свідчити про перевищення межі кредиту, а зниження – про стискування кредитування до об'єктивної межі. Проте показник інфляції може бути проявом і некредитних процесів, таких як зміна затратності і структури виробництва, зміна дефіцитності бюджету та ін.

У питанні про макроекономічну межу кредиту слід також розрізняти два аспекти: якою є об'єктивна межа – достатньо розвинутою, широкою чи нерозвинутою, вузькою; наскільки кредитна практика дотримується межі, що об'єктивно склалася, – перевищує її чи не використовує в повному обсязі для забезпечення економіки позичковими коштами.

Найбільш сприятливою для розвитку економіки країни є ситуація, за якої межа кредиту є добре розвинутою, достатньо широкою, а кредитна практика оптимально дотримується цієї межі.

Стосовно кількісної та якісної межі кредиту слід зазначити, що вони нерозривно пов'язані. Так, якщо кількісна межа порушується у бік перекредитування, то частина кредитів не буде повернута. Втративши ознаки

платності та зворотності, вони перетворюються в інше економічне явище – примусове безповоротне фінансування, а їх якісні межі будуть розмиті. І навпаки, якщо при наданні позичок порушуються основні принципи кредитування, неминуче буде перекредитування підприємств, а отже, порушення мікромеж, і можливо, також макromeж кредиту.

7 Розвиток кредитних відносин в Україні

Історія розвитку кредитних відносин у незалежній Україні ще досить коротка. Склалась вона на базі тих кредитних відносин, які існували в колишньому СРСР з його адміністративно-командною системою господарювання. Причому перехід від адміністративної до ринкової системи у сфері кредитних відносин відбувався швидше, ніж в інших сферах життя країни. Це пояснюється тим, що в основі цих відносин лежить наймобільніший ресурс – гроші.

З 1989 року з виникненням комерційних та кооперативних банків почалися серйозні зміни в кредитних відносинах в Україні. Основними кредиторами ставали комерційні банки, а позичальниками – колективні та приватні підприємства та окремі громадяни. Значні зміни відбувались у формах і видах кредитів, і особливо у методах кредитування. Кредитоспроможність позичальника стає однією з найважливіших умов кредитування. Кредити почали надаватись здебільшого на покриття дефіциту оборотного капіталу підприємств.

Етапи становлення та розвитку грошово-кредитної політики НБУ.

Перший етап (1991–1995 рр.) полягав у формуванні національної грошової системи; розробленні й упровадженні власної грошово-кредитної політики; використанні переважно адміністративних заходів впливу для подолання гіперінфляційних процесів. **На другому етапі (1996–1999 рр.)** відбувалось завершення грошової реформи та запровадження ринкових механізмів грошово-кредитного регулювання.

Третій етап (2000–2007 рр.) характеризувався удосконаленням використання інструментів грошово-кредитного регулювання з метою забезпечення курсової та цінової стабільності як основи економічного зростання.

Четвертий етап (2008 р. до нашого часу) – це період світової економічної кризи та виходу з неї.

У 1991 році законами України «Про підприємства в Україні» і «Про цінні папери та фондову біржу» було легалізовано комерційний кредит, який з 1930 року був заборонений у внутрішньому обороті. Також у 1991 році було визнано, що вексельний обіг в Україні має здійснюватись відповідно до Женевських вексельних конвенцій (1930 р.) і НБУ затверджує Порядок проведення банками операцій з вексями у 1993 році.

У тому ж 1993 р. поживався ринок міжбанківських кредитів, почала працювати система електронних платежів. Але гіперінфляція 1993 р. викликала з одного боку, різке зростання цін, а з іншого – знецінення капіталів комерційних банків, вкладів населення у банки, які завжди є основним джерелом формування кредитних ресурсів. Це та перехід НБУ до жорсткої монетарної політики (підвищення базової процентної ставки, норм обов'язкових резервів застосування «кредитної стелі») обмежили кредитні відносини банків з підприємствами, а надання споживчого кредиту населенню майже повністю припинилось.

Постійне підняття НБУ в умовах гіперінфляції мінімального розміру статутного капіталу комерційних банків, норми обов'язкового резервування, глибока платіжна криза призвели до монополізації з 1994 р. кредиту, зосередження його в руках великих банків. Відбулась зміна власників комерційних банків і страхових компаній. Доступ до банківських кредитів державних підприємств і підприємств малого та середнього бізнесу був обмежений. Дефіцит кредитних ресурсів та значний рівень інфляції призвели до того, що кредити надавались на короткі строки і здебільшого у сферу обігу.

У 1995 році НБУ затвердив Положення про кредитування, в якому в загальних рисах окреслив порядок проведення кредитних операцій. Відсутність реальної відповідальності за нецільове використання і неповернення кредиту в умовах платіжної кризи спричинили в 1995 році банкрутство ряду комерційних банків.

Протягом 1995-1996 рр. через відсутність надійних позичальників та у зв'язку з вигідними умовами внутрішніх державних позик більшість банків спрямували свої кредитні ресурси на придбання облігацій цих позик. Банки майже відмовились від кредитування реальної економіки, що вкрай негативно вплинуло на її розвиток спричинило поглиблення економічної кризи. Лише з 1999 – 2000 рр. ситуація щодо кредитування реальної економіки почала поступово виправлятися. Цьому сприяло також запровадження практики сплати частини процентів підприємствами за рахунок державного бюджету.

Споживчий кредит почав відновлюватись у 1996 році. Закон України «Про кредитні спілки» (2001 р.) надав кредитним спілкам право на залучення депозитів від своїх членів, отримання банківських кредитів та право бути засновниками місцевих кооперативних банків.

Набувають поширення кредити, пов'язані з вексельним обігом, лізинговими і факторинговими операціями банків. Розвиток іпотечного кредитування розпочався з 2001 року з прийняттям Земельного кодексу, який став основою нової системи земельного законодавства.

У 2001 – 2002 рр. НБУ проводить більш ліберальну монетарну політику. Було значно знижено облікову процентну ставку, норму обов'язкових резервів. Співпраця з урядом сприяла розвитку кредитних відносин і наблизила їх до тих, що існують в економічно розвинутих країнах. Проте, комерційні банки продовжували надавати кредити під досить високі проценти (25 – 30 і більше річних), що не сприяло розвитку економіки.

У міру зростання монетизації ВВП гроші стали менш дефіцитним ресурсом. Зростання вкладів населення в банки дало можливість збільшити кредитування юридичних і фізичних осіб, знизити процентні ставки як за

депозитами так і за кредитами. Позитивними тенденціями, започаткованими у 2004 – 2005 рр. стало зростання довгострокових кредитів над короткостроковими, падіння частки кредитних вкладень в іноземній валюті при зростанні в національній валюті.

Світова фінансова криза загострила проблеми і висвітлила всі структурні диспропорції, які роками накопичувалися в економіці України. Недооцінювання проблем реального сектору та банківської системи обумовило те, що вчасно не були прийняті попереджувальні заходи, які дали б можливість зменшити негативні наслідки світової фінансової кризи. Більше того, заходи, запроваджені НБУ протягом 2008 р., не були завжди досить виваженими й послідовними, що призвело до зниження довіри до банківської системи, відпливу вкладів з ділових банків, зниження їхніх можливостей щодо кредитування реальної економіки.

Для підвищення впливу банківської системи на відтворювальні процеси слід удосконалити грошово-кредитну політику НБУ щодо формування та використання емісійного ресурсу. Доцільним є внесення змін у механізм формування пропозиції грошей, яку необхідно узгоджувати з існуючими пріоритетами в структурній політиці держави.

Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Проте концентрація зусиль виключно на забезпеченні стабільності національної валюти за наявності макроекономічних диспропорцій, низького технічного та технологічного стану реального сектору економіки, значної залежності від зовнішніх чинників унеможлиблює реалізацію НБУ поставленої мети. Ситуація ускладнюється тим, що Україна пережила руйнівні гіперінфляційні процеси, наслідком яких стало знищення грошових заощаджень населення та суб'єктів господарювання, суттєве зниження рівня монетизації економіки, що ускладнює фінансове забезпечення інвестиційних процесів в економіці.

Забезпечення структурних зрушень в економіці вимагає значних обсягів довгострокових ресурсів, що потребує переходу від обмежувальної

грошово-кредитної політики до політики, яка враховує внутрішній попит, потреби реальної економіки як у короткострокових, так і в довгострокових ресурсах. Для виконання цих завдань слід посилити роль центрального банку як інституту, що має реальну можливість сприяти відновленню економічного зростання на основі створення монетарних передумов та стимулів для активізації інвестиційних процесів в економіці. Це потребує зміни цільової спрямованості грошово-кредитної політики. З метою відновлення економічного зростання та прискорення структурних зрушень в економіці необхідно визнати за одну з основних функцій НБУ сприяння економічному зростанню. Після розв'язання визначених завдань у реальному секторі економіки можна буде сконцентрувати заходи НБУ виключно на регулюванні стабільності грошової одиниці.

?

Питання для самоперевірки

1. Чим викликана необхідність кредиту?
2. Як відбувалась еволюція кредитних відносин в Україні?
3. Без якої істотної риси кредит втрачає свою сутність?
4. Які основні принципи кредитування вам відомі? У чому полягає їх зміст і значення?
5. Назвіть джерела утворення кредитних ресурсів у суспільстві.
6. В якому із своїх видів кредит виконує емісійну функцію?
7. В чому проявляються мікроекономічні межі кредиту?
8. В чому проявляються макроекономічні межі кредиту?
9. У чому полягають функції та роль кредиту в ринковій економіці?